

‘Ο έκδημοκρατισμός σήμερα: σύγχρονες διαστάσεις ενός πα- λιού αίτηματος

Νίκος Κ. Άλιβιζάτος

‘Από τό μεσοπόλεμο ως τίσ μέρες μας, τό αίτημα του έκδημοκρατισμού βρίσκεται στό επίκεντρο τής πολιτικής ζωής του τόπου. Καί αν παλιότερα, μέ εξαίρεση ίσως τή δεκαετία του 1940 –όπότε τό αίτημα είχε καί κοινωνική διάσταση– συμπυκνωνόταν ιδίως στην άξίωση νά εφαρμοστούν οί συστηματικά νοθευόμενες στην πράξη φιλελεύθερες συνταγματικές διακηρύξεις, σήμερα ο έκδημοκρατισμός έχει άποκτήσει εύρύτερο περιεχόμενο. Εύρύτερο, καθώς ή πραγμάτωση του άστικού έκσυγχρονισμού των πολιτικών θεσμών μετά την άλλαγή του 1974 έχει άφαιρέσει άπό τό αίτημα του έκδημοκρατισμού τή δραμα-

τική άμεσότητα πού είχε άλλοτε, προσδίδοντάς του διαστάσεις όχι λιγότερο πολιτικές, πού όμως, ξεπερνώντας τά πλαίσια μιάς στενά θεσμικής προβληματικής, άγγίζουν τό ζήτημα τής έξουσίας, του κράτους καί του έκδημοκρατισμού τής κοινωνίας.

Στό άρθρο αυτό θά επιχειρηθεί μιά συνοπτική καί άναγκαστικά έλλειπτική γενική παρουσίαση τής ιδεολογίας καί τής έξάχρονης έμπειρίας των μεταδικτατορικών θεσμών (μέρος Α) καί στη συνέχεια θά διατυπωθούν μερικές παρατηρήσεις γιά τίσ σημερινές διαστάσεις του αίτηματος του έκδημοκρατισμού (μέρος Β), σέ μάν άπόπειρα νά έντοπιστούν οί ιδιομορφίες, αλλά καί οί προοπτικές του.

Α. Φιλοσοφία καί πράξη των μεταδικτατορικών θεσμών

‘Η μεταπολίτευση του 1974 δρήςκε την έλληνική δεξιά βαθειά διχασμένη σέ δύο μερίδες: τή σκοταδιστική –φιλοατλαντική άπό τή μιά μεριά, πού προσκολλημένη στά συνθήματα καί τίσ μεθόδους τής εποχής πού άκολούθησε τόν εμφύλιο πόλεμο καί μέ σημαντικές προσδάσεις στον κρατικό μηχανισμό, επιχει-

ρούσε να περιορίσει το μέγεθος της αλλαγής. Και την «εκσυγχρονιστική» από την άλλη, που με ηγέτη τον κ. Καραμανλή, φαινόταν να έχει ευρωπαϊκότερο προσανατολισμό και να επιδιώκει την εγκαθίδρυση ενός φιλελεύθερου πολιτεύματος δυτικού τύπου (1).

Σχηματοποιώντας, θα μπορούσε κανείς να πει ότι η διαμάχη των δύο μερίδων πέρασε και μέσα στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, τη δύσκολη έννοια του οποίου επιχειρούσε να διατηρήσει ο ίδρυτής του με ένα λεπτό παιχνίδι συνεχών εξισορροπήσεων. Αυτό προκύπτει από την παρακολούθηση των πολιτικών εξελίξεων των επόμενων χρόνων και συγκεκριμένα από τη συχνά άνοιχτη αντιπαράθεση των δύο μερίδων γύρω από σημαντικά θέματα, όπως π.χ. —για να περιοριστούμε σε μερικά μόνον που μας ενδιαφέρουν εδώ άμεσα— η λεγόμενη αποχύντοποίηση, το πολιτειακό, η κατάρτιση του νέου συντάγματος, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και άλλα.

Σήμερα, έξη χρόνια μετά, η εκσυγχρονιστική μερίδα φαίνεται να έχει ισχυροποιήσει τις θέσεις της. Η πρόσφατη ώστόσο ανάμετρηση για τη διαδοχή στην ηγεσία του κυβερνώντος κόμματος έδειξε πως η σκοταδιστική —φιλοατλαντική μερίδα διατηρεί σημαντικό μέρος από την παλιά της ισχύ και έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει αποφασιστικά τις εξελίξεις με την πρώτη ευκαιρία. Έχοντας πάντα στο νου αυτή τη διαπίστωση, θα επιχειρήσουμε να δούμε άμεσως παρακάτω το περιεχόμενο (α), τη συνταγματική απότύπωση (β) και τα όρια της ιδεολογίας της μερίδας που φαίνεται προς το παρόν να επικράτησε (γ), ιδεολογίας που τελευταία φαίνεται να συμπυκνώνει το σύνθημα του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού».

(α) 'Ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός...

Την πιο περιεκτική διατύπωση των ιδεολογικών άρχων της Νέας Δημοκρατίας βρίσκει σίγουρα κανείς στην όμιλία του ίδρυτή της στο Α' συνέδριο του κόμματος, που έγινε στη Χαλκιδική το Μάιο του 1979. Μετά από μίαν απαρίθμηση των έξι «κατευθυντηρίων γραμμών» του κόμματος —«ιδέα του έθνους», «ειρηνική συμβίωση των λαών», «κοινοβουλευτική δημοκρατία», «κοινωνική δικαιοσύνη», «ελεύθερη δημοκρατική οικονομία» και τέλος «πολιτιστικές δυνατότητες της χώρας»— ο κ. Καραμανλής, αφού επανέλαβε την προσφιλή του άποψη πως η Νέα Δημοκρατία «δέν εντάσσεται στο άνεδαφικό και παραπλανητικό σχήμα Δεξιά-Κέντρο-Αριστερά», έφ' δσον, όπως έλεγε, «διατηρεί την δυνατότητα να προσφεύγει στις προσφορότερες κάθε φορά λύσεις, ακόμη και τις πιο ριζοσπαστικές, που υπαγορεύονται από τα συμφέροντα του Έθνους», πρότεινε το σύνθημα του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού»: «Τη θέση των κομμάτων στην πολιτική ζωή της χώρας, έλεγε, δέν την καθορίζουν οι αντίπαλοί τους. Την προσδιορίζουν οι άρχές τους, οι πράξεις τους και η σύνθεσή τους. Και με τα κριτήρια αυτά, η Νέα Δημοκρατία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, που εύρίσκεται μεταξύ παραδοσιακού φιλελευθερισμού και δημοκρατικού σοσιαλισμού» (2). «Σύνθεση» κλασικού φιλελευθερισμού και σοσιαλδημοκρατίας για τους μέν (3), όρος με την δική του δυναμική και «σπονδυλι-

κή στήλη φιλοσοφίας» για άλλους (4). ο «ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός» έμελλε εκτότε να αποτελέσει άξονα αναφοράς στην προπαγάνδα της Νέας Δημοκρατίας, για να αποκτήσει πρόσφατα μεγαλύτερο βάρος, όταν αντιπαράτέθηκε από το νέο άρχηγό του κυβερνώντος κόμματος στον «έθνικόφρονα δημοκρατικό φιλελευθερισμό» του κ. Άβέρωφ (5).

Όσο είναι βέβαιο πως η απόσταση που διανύθηκε από την ιδεολογικά άρκετά συγκεχυμένη ιδρυτική διακήρυξη του 1974 ως τη σχετική αυτή αποκρυστάλλωση του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού» είναι μεγάλη, άλλο τόσο σίγουρο είναι πως η διαφορά αναφέρεται περισσότερο στο ύψος και λιγότερο στην ουσία. Γιατί, από το 1974, ο ιδεολογικός λόγος της Νέας Δημοκρατίας παραμένει αναλλοίωτος στα κεντρικά του σημεία, επιδιώκοντας —σε πείσμα μιας παραδοσιακά παλαιοκομματικής πρακτικής— να δώσει την εικόνα ενός μοντέρνου κόμματος δυτικού τύπου, μη ταξικά προσδιορισμένου, στο οποίο να μπορούν να αναγνωριστούν όλοι οι Έλληνες που απορρί-

(1) Χαρακτηριστικές στο σημείο αυτό είναι πολλές εκφράσεις της ιδρυτικής διακήρυξης της Νέας Δημοκρατίας, που υπέγραψε ο κ. Καραμανλής (28.9.1974), όπου μεταξύ άλλων τονίζονται πως η «παρίταξη» θα επέδωκε «μα κοινοίργγη πολιτική ζωή (...) αναγκαία για την επίδωωση, την πρόοδο και την εύτυχία της Ελλάδος», να κάνει «στην Ελλάδα πράξη την έπιωνμία της παρατάξεως, νί δύνει) στην χώρα μα νέα δημοκρατία». Βλ. το κείμενο στο βιβλίο του Π. ΜΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗ, Άνατομία της ελληνικής πολιτικής, Άθήνα, Παπαζήσης, 1977, σελ. 267-271, όπου η σχηματικότητα της ανάλυσης της μεταδικτατορικής πολιτικής ζωής ίσοσταθμίζεται κάπως από τη χροσίμη παράθεση των βασικών έπισημων κειμένων όλων των τότε (1977) κομμάτων.

(2) Βλ. το πλήρες κείμενο στο περιοδικό «Νέα Δημοκρατία», έκδοση του γραφείου τύπου του κυβερνώντος κόμματος, τεύχος 26, Μάιος 1979, σελ. 15-19. Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύονται περιλήψεις και άποσπάσματα από τις κυριότερες άλλες παρεμβάσεις στο συνέδριο της Χαλκιδικής.

(3) Κατά την έκφραση του Κ. ΚΑΛΑΙΑ, δλ. παρέμβαση στο Α' συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας, «Νέα Δημοκρατία», δπ.π.σελ. 35, καθώς και το άρθρο του στο ίδιο τεύχος «Η ιδεολογία της Νέας Δημοκρατίας. Ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός», σελ. 39-40.

(4) Βλ. Γ. ΛΟΥΑΗ, «Ο φιλελευθερισμός στην πολιτική φιλοσοφία της Ν.Δ.: Άνάλυση της εισηγήσης του Κ. Καραμανλή στο πρώτο συνέδριο της Ν.Δ.», «Επίκεντρο», τεύχος 8, Μάιος - Ιούνιος 1979, σελ. 38, που φαίνεται να συμμερίζεται τη σχετική «εκσυγχρονιστική» προβληματική του Α. ΑΝΔΡΙΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, δλ. ειδικότερα τη συλλογή άρθρων του τελευταίου Προσπτικές της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Έκτιμήσεις και προτάσεις: 1974 - 1977, Άθήνα, Έστια, 1977, καθώς και πιο πρόσφατα την εισηγήσή του στο Ε' περιφερειακό συνέδριο της Ν.Δ. (Άθήνα 1-2 Μαρτίου 1980), με τίτλο «ό ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός κερδίζει την έκτίμηση των λαών», «Νέα Δημοκρατία», τεύχος 34, Άφιλλιος-Μάιος 1980), σελ. 32-34, όπου ο όμιλητής τόνιζε μεταξύ άλλων για τον «ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό»: «Είναι μ' άλλα λόγια μα πορεία ίσορροπίας, μετριοπάθειας και αντιδογματισμού. Πιστεύει σ' ένα μοσαίο όδρομ άνάμεσα στο πατερναλιστικό καταλιεστικό κράτος της φασιστικής δεξιάς και το άμεποχο κράτος παρατηρητή των κοινωνικών και οικονομικών άνισοτήτων του παραδοσιακού φιλελευθερισμού από τη μα πλευρά, και στη δογματική θεολογία μίας παντοδύναμης, άνελεύθερης και τυραννικής κρατικής παρουσίας, που οι κατασκευαστές των παραδείσων της Άριστεράς (Πασοκικοί, σοσιαλιστές, κομμουνιστές) προπαγανδίζουν από την άλλη (...) Αντιμετωπίζει την άστική κοινωνία και την άστική ήθικα από μα θέση οδότερης ουσιάθειας» και πιστεύει πως «μα οικονομία που λειτουργεί κατά κύριο λόγο με δόση τους μηχανισμούς της άγοράς άποτελεί αναγκαία, άν δχι την μοναδική προϋπόθεση για την ύπαρξη μίας φιλελεύθερης -δημοκρατικής κοινωνίας», ύποστηρίζοντας όμως ταυτόχρονα «την θετική παρουσία του κράτους στο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα, για την παροχή των συλλογικών αγαθών και βασικών υπηρεσιών στον πολίτη» (σελ.33).

(5) Βλ. τις χαρακτηριστικές άπ' αυτή την άποψη όμιλίες των κ.κ. Άβέρωφ και Ράλλη στην κοινοβουλευτική όμάδα της Νέας Δημοκρατίας, άμέσως μετά την έκλογή του δεύτερου στην άρχηγία του κυβερνώντος κόμματος, στο «Βήμα» της 9.5.1980.

πουν τις ιδεολογίες των «άκρων». «Πέραν αυτών όλων (ένν. των οπαδών των «άκρων»), τόνιζε πρόσφατα ο κ. Ράλλης, όλοι οι πολίτες μπορούν να θέλουν να ψηφίζουν Νέα Δημοκρατία, χωρίς να έχουν τύψεις ότι αγνοούν το ιδεολογικό τους πιστεύω» (6).

Και αυτό ιδίως μετα τη διευρυνση της Νέας Δημοκρατίας προς το χώρο του παραδοσιακού κέντρου, διευρυνση «που αποτελεί τη φυσική προσαρμογή του κόμματος της πλειοψηφίας στη σημερινή κοινωνικοπολιτική δομή της χώρας (και) δημιουργεί τις προϋποθέσεις για συνένωση όλων των δημοκρατικών μας δυνάμεων σ' ένα ισχυρό κομματικό σχηματισμό, που θα εκπροσωπεί την ειρύτερη μάζα του ελληνικού λαού» (7).

Πίσω από τη θέση αυτή του «πανσυλλεκτικού» πολιτικού κόμματος, που ενώ κατ' αρχήν εκφράζει τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων, φιλοδοξεί να συσπειρώσει το σύνολο της «ήσυχης» κοινωνίας, από την κεντροδεξιά ως την κεντροαριστερά, βρίσκεται το πρότυπο της γκυλλικής πολιτικής φιλοσοφίας, που τόσο παραστατικά διατύπωσε στη σύγχρονη έκδοσή της ο κ. Giscard d' Estaing στο έργο του «Γαλλική Δημοκρατία». Για το Γάλλο πρόεδρο, ανάμεσα στο μαρξισμό που, «στά χέρια των πιστών του και εξαιτίας της αδυναμίας του να σιλλάβει μία πλήρη εικόνα του ανθρώπου» έχει γίνει «ένα είδος μυστικισμού», και στον κλασικό φιλελευθερισμό, «που δεν παίρνει υπ' όψη του τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα», χρειάζεται μία άλλη λύση και «έννας άλλος προγραμματισμός», που να τοποθετεί «τό συνειδητό πάνω από το αυθόρμητο» και να πραγματοποιεί τη σύνθεση «ανάμεσα στην ανάπτυξη των ατομικών ελευθεριών στο επίπεδο του ανθρώπου και στην όρθολογική οργάνωση των συνολικών καθηκόντων» (8).

Πρόκειται για το θεωρητικό δάθρο του «προχωρημένου φιλελευθερισμού», που αναγνωρίζοντας την ανάγκη του κρατικού παρεμβατισμού για την πραγματοποίηση κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, δέχεται σαν άφετηρία και ύψιστο αξίωμα την αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας και της ελεύθερης οικονομίας. Γαλλική παραλλαγή του αγγλοσαξονικού προτύπου του welfare state και του γερμανικού «κοινωνικού κράτους» (9), ο προχωρημένος φιλελευθερισμός του κ. Giscard d' Estaing, με τις απαραίτητες προσαρμογές στα δεδομένα μιας κοινωνίας με διαφορετικές παραδόσεις και, το κυριότερο, με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης και πολύ ισχυρότερους δεσμούς εξάρτησης, φαίνεται να όποτελει πηγή εμπνευσης για την εκσυγχρονιστική μερίδα της ελληνικής δεξιάς, στη δύσκολη προσπάθειά της να ξεωραίσει το παρελθόν αλλά κυρίως το παρόν της παράταξής της, που παρά τις επίμονες προσπάθειες για τον εκμοντερνισμό της, παραμένει προσηλωμένη στον παραγοντισμό και τις άλλες δοκιμασμένες μεθόδους του παραδοσιακού παλαιοκομματισμού.

Όμως, όπως ακριβώς και ο «προχωρημένος φιλελευθερισμός» στη Γαλλία, έτσι και ο «ριζοσπαστικός» όμώνυμός του στην Ελλάδα, προϋποθέτει ένα θεσμικό πλαίσιο κατάλληλο να συγκαλύπτει τις αντιφάσεις του και να εξασφαλίζει την αναπαραγωγή του.

(6)... ή συνταγματική αποτύπωσή του...

Σέ σύγκριση με το προδικτατορικό πολιτικό σύστημα, ή συνταγματική αποτύπωση του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού» φαίνεται να θεμελιώνεται σε τρεις κεντρικές αρχές, νέες για τα ελληνικά δεδομένα των πέντε τελευταίων δεκαετιών: πρώτον, στην αρχή ότι η μετάθεση του κέντρου βάρους από τη νομοθετική στην εκτελεστική εξουσία πρέπει, από εμπειρική και ανοργάνωτη που ήταν στο παρελθόν, να όρθολογικοποιηθεί, να γίνει δηλαδή μέσα και όχι πιά έξω και παρά το σύνταγμα. Δεύτερον, στην αρχή ότι μακριά από το να τόν επιποδίζονται, το σύνταγμα και οι νόμοι πρέπει να διευκολύνουν τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στο πεδίο της οικονομίας. Και τρίτον, στην αρχή ότι η χειραγώγηση των μαζών πρέπει να γίνει, κατά κύριο λόγο, μέσω των ιδεολογικών και όχι τόσο των καταπιεστικών μηχανισμών του κράτους.

Η πρώτη αρχή συμπυκνώνεται στο σύνθημα της «λελογισμένης ενισχύσεως της εκτελεστικής εξουσίας» που εθθός εξ αρχής αποτέλεσε έναν από τους κατευθυντήριους άξονες στο συντακτικό έργο της πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής (10).

(6) Πρώτη συνέντευξη τύπου του κ.Γ. Ράλλη ως πρωθυπουργού, που μεταδόθηκε από τα ραδιοηλεκτρονικά μέσα στις 12.5.1989. βλ. το πλήρες κείμενο στο «Βήμα» της 13.5.1980.

(7) Κατά την έκφραση του κ. Μητσότακη στο Α' συνέδριο της Νέας Δημοκρατίας. «Νέα Δημοκρατία», όπ.π., σελ. 22.

(8) Γαλλική Δημοκρατία. Ελληνική έκδοση με πρόλογο Κ. Τσάτσου. Αθήνα. Πάπυρος, 1977, σελ. 42 έπ. και 49. Το βιβλίο του Γάλλου προέδρου κυκλοφόρησε στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1976, σε μίαν εποχή δηλαδή που ή νίκη της ένωμνης άριστεράς στη Γαλλία φαίνεται πολύ πιθανή, και αποτέλεσε έκτοτε σημείο αναφοράς της προπαγάνδας του Parti Republicain και άργότερα του συνασπισμού της U.D.F., που ύποστηριζον τις θέσεις του κ. Giscard d' Estaing. ενώ αντιμετωπίζεται με άρκετο σκεπτικισμό από τους γκυλλιστές της παλιάς σχολής. Λυδία λίθος της προβληματικής του Γάλλου προέδρου είναι ακριβώς ή άποψη πως τό «κέντρο», με τις σημεινές συνθήκες του προχωρημένου καταλιτισμού της Γαλλίας, θά διευρύνεται συνεχώς, τόσο από άποψη εισοδήματος και κοινότητας συμφερόντων των μαζών, όσο και από την άποψη της ιδεολογίας τους, σε όμεις της αναρχονιστικής δεξιάς και της κομμουνιστικής άριστεράς του, κατ' αυτόν νομοτελειακά θά συρρικνώνονται. Πρόκειται για τη θεωρητική θεμελίωση της τακτικής που αποβλέπει στη διάσπαση της άριστεράς, με την προσέλευση των σοσιαλιστών σε κεντρικές και σοσιαλδημοκρατικές θέσεις. Στο έργοήμα του, ο Γάλλος πρόεδρος όρηκε, όπως είναι γνωστό, έναν αναπάντεχο σύμμαχο: τό Γ.Κ.Κ. που, μετά τό 1977 και την διάσπαση της συμμαχίας του «Κοινού Προγράμματος», έκανε και κάνει τό πάν για να απωξεί τους σοσιαλιστές προς τό κέντρο.

(9) Για μια συνοπτική παρουσίαση των νομικών συνεπειών της αρχής του «κοινωνικού κράτους» -που, όπως θά δοίμε παρακάτω έχει πολλούς οπαδούς στην Ελλάδα (όσοι. 32) - βλ. τό άρθρο του καθηγητή Ρ. BADURA, «Θεμελιώδη προβλήματα του οικονομικού συνταγματικού δικαίου», στο «Νομικό Βήμα», 1976, σελ. 833-848, όπου μιά επισκόπηση των συναφών διατάξεων του γερμανικού θεμελιώδους Νόμου και της σχετικής νομολογίας του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστήριου.

(10) Για μιά συνολική παρουσίαση του θέματος με βάση τις προπαρασκευαστικές εργασίες του συντάγματος του 1975 βλ. άντι άλλων την διδακτορική διατριβή του Α. PANTELIS, *Les grands problèmes de la nouvelle constitution hellénique*, Paris, L. G. D. J., 1979, σελ. 177 έπ. βλ. ακόμη Α. ΜΑΝΕΣΗ, «Η νομικοπολιτική θέση του προέδρου της Δημοκρατίας κατά τό κυβερνητικό σχέδιο συντάγματος», «Νομικό Βήμα», 1975, σελ. 449-464, που επέκρινε κυρίως την ένισχυση της εκτελεστικής εξουσίας στο πρόσωπο του προέδρου, έπισημαίνοντας τάσεις «αυταρχικής διακυβερνήσεως», καθώς και την όξεία από παραδοσιακά φιλελεύθερη σκοπιά κριτική του Φ. ΒΕΓΛΕΡΗ «Η διαρρύθμιση της εκτελεστικής εξουσίας κατά τό σχέδιο του νέου συντάγματος», όμιλία στο συμπόσιο για τό νέο σύνταγμα που όργάνωσε ή Πάντειος Α.Σ.Π.Ε. τον Μάρτιο του 1975, στο «Σύνταγμα», 1975, σελ. 282 - 308.

Συνταγματοποίηση και ορθολογική ρύθμιση των λεγόμενων έκτακτων και εξαιρετικών νομοθετικών αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας και αντίστοιχη αποδυνάμωση του έλεγκτικού ρόλου της Βουλής, με τη δημιουργία «στεγανών» σε ζωτικούς τομείς της κρατικής δραστηριότητας, όπως ή άμυνα και ή εξωτερική πολιτική, από τους οποίους κάθε ουσιαστική παρέμβαση του κοινοβουλίου θα πρέπει να αποκλειστεί, αποτελούν τα δύο βασικά σκέλη του εγχειρήματος, που ένα πλέγμα συνταγματικών διατάξεων κατοχυρώνουν (11). Για μεγαλύτερη μάλιστα κατοχύρωση προβλέφτηκε μία σημαντική ασφαλιστική δικλείδα, με τη δημιουργία δίπλα και πάνω από την κυβέρνηση ενός δεύτερου οργάνου της εκτελεστικής εξουσίας, του προέδρου της Δημοκρατίας, που σε περίοδο κρίσης ή και ριζικών ανακατατάξεων στην πολιτική έκφραση του έλλοιγικού σώματος, θα μπορεί να επεμβαίνει αποφασιστικά για να διατηρήσει την ύφιστάμενη τάξη πραγμάτων (12). Πρόκειται για το γνωστό δικεφαλισμό της εκτελεστικής εξουσίας, δικλείδα για την προεδροποίηση του κοινοβουλευτικού μας καθεστώτος αν οι περιστάσεις το επιβάλλουν, που σύσσωμη κατάγγειλε ή αντιπολίτευση στην αναθεωρητική Βουλή, τό 1975.

Η δεύτερη αρχή εκφράστηκε με μία σειρά από συνταγματικές διατάξεις που περιορίζουν σημαντικά την παραδοσιακή προσασία της ατομικής ιδιοκτησίας, διευκολύνουν την άμεση παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, θεσπίζοντας ταυτόχρονα τις νομικές προϋποθέσεις για ένα κεντρικό προγραμματισμό της οικονομικής δραστηριότητας του τόπου (13).

Όσο για την τρίτη αρχή, εκφράστηκε με τη νομοποίηση και τη συνταγματική αναγνώριση όλων των κομμάτων και τάσεων (14) και την ταυτόχρονη παραδοχή πως στις σημερινές συνθήκες, ή μάχη με τους πολέμιους της κρατούσας τάξης πραγμάτων πρέπει να δοθεί με άλλα μέσα απ' ό,τι στο παρελθόν (15). Έκφράστηκε όμως ακόμη με μία σειρά από ρητρες στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο, που παραπέμποντας είτε σε δυσκαθόριστες έννοιες όπως τό «δημόσιο» ή τό «έθνικό συμφέρον», ή «δημόσια τάξη και ασφάλεια», είτε στον κοινό νομοθέτη παρέχουν τη δυνατότητα, πέρα από τις ρητά απαριθμούμενες περιπτώσεις αναστολής των ατομικών ελευθεριών σε περιόδους κρίσης, να περιορίζεται κατά τό δοκούν ή καθημερινή άσκηση τους, ανάλογα με τις ανάγκες της συγκυρίας (16). Άλλά στο σημείο αυτό θά επανέλθουμε άμέσως παρακάτω.

Άν οι τρεις αυτές αρχές αποτελούν τον πυρήνα της συνταγματικής αποτύπωσης του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού», θέτουν ταυτόχρονα και τά πλαίσια της εφαρμογής του, που γίνονται πιο φανερά αν, εγκαταλείποντας κανείς τό κείμενο του συντάγματος, αναζητήσει τά όρια της εκσυγχρονιστικής αυτής ιδεολογίας στην πράξη.

(γ)... και τά όριά του.

Ό χώρος δέν προσφέρεται για μίαν εξαντλητική ανασκόπηση της πράξης του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού» στη μεταδικτατορική περίοδο. Έδώ θά καταβληθεί προσπάθεια να επισημανθούν τά κυριότερα χαρακτηριστικά της συνταγματικής πράξης της τελευταίας εξαετίας, για να υπογραμμιστούν μερι-

κές από τις αντιφάσεις του «ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού» στη δοκιμασία της καθημερινής πρακτικής του.

1. Προς τη στεγανοποίηση μίας συγκεντρωτικής διοίκησης

Στό σημείο αυτό, δέν αναφερόμαστε στον παρεμβατικό ρόλο του κράτους που, σαν συνέπεια της επικράτησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη χώρα μας, έχει πάρει τις γνωστές διαστάσεις. Ούτε θέλουμε να θίξουμε τις συνταγματικές εκείνες ρυθμίσεις που διευκολύνουν την αναγκαία, κατά τη γνώμη μας δικαιολογητική δράση της διοίκησης και που πολλοί, σε πείσμα των καιρών, επιμένουν να επικρίνουν, επικαλούμενοι θεσμικά πρότυπα παρωχημένα (17). Άναφερόμαστε, αντίθετα, στό συγκεντρωτικό χαρακτήρα της ελληνικής διοίκησης και στην έλλειψη μηχανισμών δημοκρατικού έλέγχου της κυβερνητικής δράσης σε ένα διαρκώς διευρυνόμενο πεδίο

(11) Ένδεικτικά επισημαίνουμε εδώ τη διάταξη του άρθρου 68 παρ. 2, 6 του συντάγματος, που στά χνάρια αντίστοιχης διάταξης των συνταγμάτων της χούντας, άπαγορεύει τη σύσταση εξεταστικών επιτροπών της Βουλής για θέματα εξωτερικής πολιτικής και έθνικής άμυνας χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, διάταξη που μαζί με τις ρυθμίσεις του άρθρου 48 (κατάσταση πολιορκίας), άποτελεί κατά τη γνώμη μας την άποθέωση της λογικής των στεγανών και του άνεξέλεγκτου της εκτελεστικής άξουσίας στους πιο ευαίσθητους τομείς της κρατικής δραστηριότητας, ιδίως σε στιγμές κρίσης.

(12) Σημειώνουμε εδώ τη δυνατότητα του προέδρου να παύει την κυβέρνηση άκόμη και αν άπολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής και να διορίζει κυβέρνηση της άρεσκείας του (άρθρα 38 παρ. 2 και 1 και 35 παρ. 1,6) και να προκηρύσσει δημοψήφισμα «έπί κρίσιμων έθνικών θεμάτων», χωρίς κυβερνητική συναίνεση (άρθρα 44 παρ. 2,35 παρ. 2,ε).

(13) Βλ. τις ρυθμίσεις των άρθρων 17 και 106 του συντάγματος αντίστοιχα, καθώς και τις διατάξεις των παρ. 2,3,4 και 5 του άρθρου 24, που αναφέρονται στη χωροταξική αναδιάρθρωση και στη δημιουργία οικιστικών περιοχών, με υποχρεωτική συμμετοχή της ατομικής ιδιοκτησίας χωρίς άποζημίωση, για τη δημιουργία των αναγκαίων έργων ύποδομής.

(14) Μέ τό Ν.Α.59/1974, την κατάργηση του «παρασυντάγματος» του εμφυλίου πολέμου (μέ τό Ν.233/1975, που ψηφίστηκε κατ' εφαρμογή του άρθρου 11(παρ. 4 του συντάγματος) και μέ τό άρθρο 29 παρ. 1 του συντάγματος που άναγνωρίζει στους Έλληνες τό δικαίωμα να ίδρύουν ελεύθερα και να μετέχουν σε πολιτικά κόμματα (βλ. σχετικά και τό άρθρο του Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ σ' αυτό τό τεύχος).

(15) «Πιστεύω, δήλωνε πρόσφατα ό πρωθυπουργός κ. Ράλλης, ότι ό κομμουνισμός τό 1980 δέν αντιμετώπιζεται με τις ίδιες μεθόδους που αντιμετώπιζόταν τό 1950. Γιατί; Γιατί τό 1950 ήταν μόλις ένας χρόνος που είχε τελειώσει ό πόλεμος κατά των κομμουνιστών. Τό 1980 έχουν περάσει 31 χρόνια. Είναι δυνατόν ποτέ να υπάρχουν ίδιες μέθοδοι;» σέντευξη τύπου της 12.5.1980, στό «Βήμα» της 13.5.1980.

(16) Για μία συνοπτική γενική παρουσίαση του προβλήματος της «σχετικότητας» της προστασίας των ατομικών ελευθεριών, βλ. ιδίως Α. ΜΑΝΕΣΗ, Άτομικές ελευθερίες (πανεπιστημιακές παραδόσεις συνταγματικού δικαίου), τ.α' δ' έκδοση, Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1979, σελ. 55 έπ., φ. ΒΕΓΛΕΡΗ, «Τά δικαιώματα του ανθρώπου και οι περιορισμοί τους», «Τό Σύνταγμα», 1979, σελ. 25-44, καθώς και τις επεξεργασίες του Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 6' έκδοση, Άθήνα, Παπαζήσης, 1979, και Τό Σύνταγμα της Ελλάδος (έπίμετρο στό Σύνταγμα της Ελλάδος των Α.Ι. Σβάλου και Γ.Κ. Βλάχου), Άθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας, 1979, που ξεκινώντας από την θέση ότι ή «προσωποκρατία» άποτελεί «τό θεμέλιο της ενότητας του νέου συστήματος των δικαιωμάτων του ανθρώπου», έπιχειρεί μιά φιλελεύθερη -πολιτικά γοητευτική, νομικά όστόσο κάπως διφορούμενη - στενή ερμηνεία των περιορισμών της προστασίας των ατομικών ελευθεριών.

(17) Είναι μεταξύ άλλων και ή περίπτωση του Γ. ΒΛΑΧΟΥ, που συνεπής άλλωστε προς τις άπόψεις που και καλύτερα υποστήριζε (βλ. π.χ. τό γνωστό άρθρο του «Les décrets législatifs et la loi formelle en droit constitutionnel hellénique». «Revue de

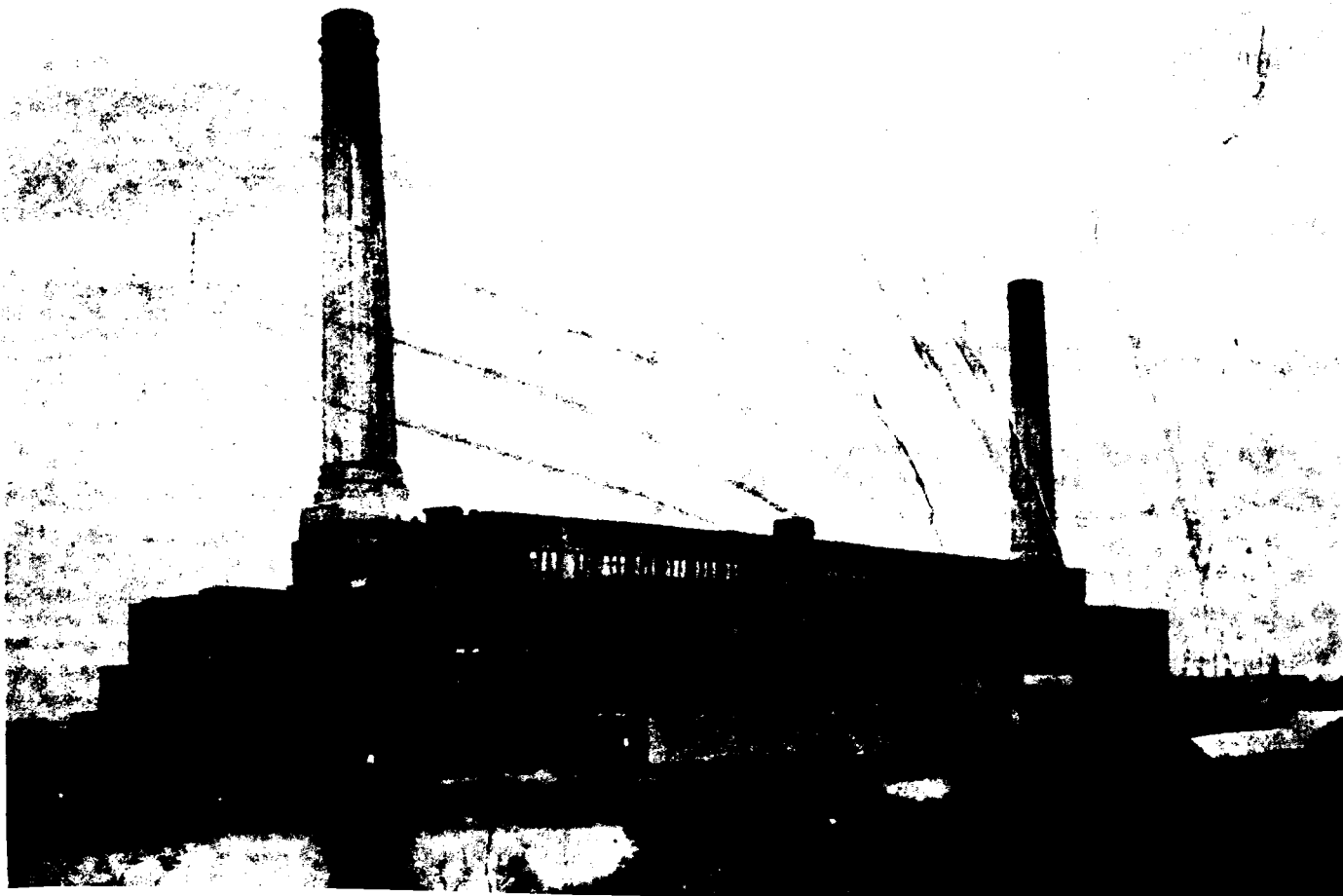
της κρατικής δραστηριότητας, πού έχει σαν αποτέλεσμα ή παρέμβαση του κράτους νά αποκόβεται από τά κοινωνικά δεδομένα, νά στεγανοποιείται καί νά γραφειοκρατικοποιείται. Καί άν είναι δέβαιο πώς τά βαθύτερα αίτια αὐτῆς τῆς κατάστασης θά πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στίς ἰδιόμορφες ἱστορικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκε καί ἀνδρώθηκε τό νεοελληνικό κράτος (18), ἄλλο τόσο σίγουρο εἶναι πώς ἡ ἀπουσία τῶν ἀναγκαίων θεσμικῶν ἐγγυήσεων γιά τό συνεχῆ καί ἀποτελεσματικό ἔλεγχο τῆς διοίκησης ἀπό τό λαό, τούς ἐκπροσώπους του καί τά δικαστήρια εἶναι τά ἀμεσότερα αίτια τοῦ φαινομένου.

αποῖ public», 1960, σελ. 233-302, ἑλλ. μετάφρ. «Νομικόν Βῆμα», 1960, σελ. 883-909), δέν φαίνεται νά ἔχει συνειδητοποιήσει τή νομοτέλεια τῆς ἐνίσχυσης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στό παρεμβατικό καπιταλιστικό κράτος, φτάνοντας μάλιστα στό σημεῖο νά χαρακτηρίζει τό σημερινό πολίτευμα ὡς «*παρεφθαρμένη κοινοβουλευτική δημοκρατία αὐταρχικῶν συγκεντρωτικῶν ἀποκλίσεων*» (Τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, δλ.π., σελ. 301 ἐπ. Στό στάδιο τοῦ προχωρημένου καπιταλισμοῦ, τό πρόβλημα κατά τή γνώμη μας δέν εἶναι ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας αὐτή καθ' ἑαυτή, ὅσο ἡ ἔλλειψη μηχανισμῶν δημοκρατικοῦ ἐλέγχου τῆς ἀναγκαστικά ἐνισχυμένης ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

(18) Βλ. τήν προβληματική τοῦ Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, Ἑξάρτηση καί ἀναπαραγωγή ὁ κοινωνικός ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στήν Ἑλλάδα, 1830-1922, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1977, σελ. 209 ἐπ., πού ἐπισημαίνει τήν ἰδιομορφία τῆς δημιουργίας ἐνός «*συγκεντρωτικοῦ ἀστικοῦ κράτους*» προτοῦ ἀναπτυχθεῖ μία «*ἀστική κοινωνία πολιτῶν*», ὄχι μόνο στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί στίς γειτονικές βαλκανικές χῶρες.

Φαινόμενου πού ἐγκυμονεῖ σοβαροῦς κινδύνους καθώς, ἀπό τή μιὰ μεριά τό κράτος, λειτουργώντας μέ τή δική του – τεχνοκρατική στήν καλύτερη τῶν περιπτώσεων – λογική, ἀπομακρύνεται ἀπό τήν κοινωνία καί τίς ἀνάγκες τῆς, ἐξυπηρετώντας τά συμφέροντα τῶν λίγων πού μποροῦν νά ἐπηρεάζουν τή δράση του, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη – ἡ ἐλληνική ἐμπειρία τό διδάσκει – ὀλόκληροι κλάδοι τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ὑπακούοντας στούς δικούς τους νόμους, διεκδικοῦν ρόλους πού κατά τό σύνταγμα δέν τούς ἀνήκουν (19).

(19) Γιά τά ἐλληνικά δεδομένα, τό πιό εὐγλωττο παράδειγμα εἶναι ἀσφαλῶς οἱ ἐνοπλές δυνάμεις, πού ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἀποτελοῦν τόν στεγανότερο κλάδο τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Γιά τήν θεσμική κατοχύρωση αὐτῆς τῆς στεγανοποίησης ἀμέσως μετά τόν πόλεμο, κάτω ἀπό τό σύνταγμα τοῦ 1952 καί στά συντάγματα τῆς χούντας, βλ. Ν.Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, *Les institutions politiques de la Grèce à travers les crises, 1922-1974*, Paris, L.G.D.J. 1979, σελ. 137 ἐπ., 196 ἐπ., 229 ἐπ. ἀντίστοιχα, καθώς καί τήν διβλοκρία τοῦ Π. ΛΟΥΚΑΚΟΥ στό ἀτυχῆς βιβλίο τοῦ Ν. ΣΤΑΥΡΟΥ, *Σιμμαχική πολιτική καί στρατιωτικές ἐπεμβάσεις. Ὁ πολιτικός ρόλος τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν*, Ἀθήνα, Παπαζήσης, χ.χ., στά «*Σύγχρονα Θέματα*», τ.5, καλοκαίρι 1979, σελ. 121-122. Οἱ σημερινοὶ κυβερνῶντες φαίνεται πώς δέν διδάχτηκαν ἀπό τά παθήματα τοῦ παρελθόντος, μά καί ἔκαναν τό πᾶν γιά νά ἐμποδίσουν κάθε ἔλεγχο τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἀπό τό κοινοβούλιο (βλ. σχετικά τό Ν.660/1977 «*περὶ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης καί τῶν ὀργάνων διοικήσεως καί ἐλέγχου τῶν ἐνόπλων δυνάμεων*», καθώς καί τά σχετικά πρακτικά στό τμήμα διακοπῶν τῆς Βουλῆς) καί γιά νά διατηρήσουν τόν ἀσυμβίβαστο μέ τήν ἐξαγγελλλόμενη «*αὐστηρή ἀποχή*» τους ἀπό τά κοινὰ πολιτικά

2. Κομματικοποίηση των ιδεολογικών μηχανισμών

Έδω, πέρα από την εκπαίδευση -τόν ιδεολογικό προσανατολισμό της οποίας επιχειρεί να καθορίσει το ίδιο το σύνταγμα (20) -άναφερόμαστε κατά κύριο λόγο στην πολιτική που ακολουθεί το κράτος στο χώρο της πληροφόρησης και της παιδείας. Και τούτο για να έπισημάνουμε από τη μιά μεριά την άμεση κομματικοποίηση των κρατικών μέσων μαζικής επικοινωνίας και από την άλλη, τον έμμεσο έγκλωβισμό του τύπου στη λογική της άρχουσας ιδεολογίας.

Σέ δ,τι αφορά τά κρατικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, τό ίδιο τό σύνταγμα, εξαιρώντας τα μαζί μέ τόν κινηματογράφο, τή φωνογραφία και κάθε άλλο «*παρεμφερές*» μέσο «*μεταδόσεως λόγου ή παραστάσεως*» από τό πεδίο εφαρμογής των διατάξεων που προστατεύουν τήν έλευθερία του τύπου (άρθρο 15 παρ.1), δημιουργεί τίσ προϋποθέσεις για τήν άσκηση της κρατικής παρέμβασης που, στην πράξη, εξελίσσεται σε κομματική του κυβερνώντος συγκροτήματος. Έτσι, παρά τίσ συνταγματικές διακηρύξεις για αντικειμενική «*και επί ίσοις όροις*

μετάδδσιν πληροφοριών και είδησεων», ο «*άμεσος έλεγχος του Κράτους*» πάνω στη ραδιοφωνία και τήν τηλεόραση (άρθρο 15 παρ. 2 του συντάγματος), μέ τήν έλλειψη και των στοιχειωδέστερων έγγυθσεων δημοκρατικού έλέγχου, μετατρέπεται στην πράξη σε πλήρη ύποταγή στά κελεύσματα και τίσ ανάγκες του κυβερνώντος κόμματος, μέ τά γνωστά άποτελέσματα (21). Χαρακτηριστική στό σημείο αυτό είναι ή διατήρηση της Υ.Ε.Ν.Ε.Δ., σε άνοικτή παράβαση της αρχής της πολιτικής ουδέτερότητας των ενόπλων δυνάμεων (22).

Όσο για τόν έγκλωβισμό του τύπου στη λογική της άρχουσας ιδεολογίας, χωρίς διόλου να μειώνουμε τίσ έξιςου ίσως σημαντικές ευθύνες εκείνων που, άν και επικαλούνται τήν ανάγκη να τεθεί τέρμα στό όλιγοπώλιο των ισχυρών συγκροτημάτων, άποφεύγουν να πάρουν όποιαδήποτε συγκριζομένη πρωτοβουλία (23), θά θέλαμε να ύπογραμμίσουμε τήν έλλειψη όποιασδήποτε κρατικής πολιτικής για τήν ενίσχυση του πλουραλισμού των ιδεών και των άπόψεων μέσω των έφημερίδων και των περιοδικών εντύπων. Έλλειψη που έχει σαν άποτέλεσμα ή πληροφόρηση να ύποδιβάξεται σε άναμέτρηση τίτλων και ή κριτική να έξαντλείται στη δημιουργία εντυπώσεων καθώς, μέ τίσ έλάχιστες γνωστές έξαιρέσεις, ο νόμος του επιχειρηματικού κέρδους φαίνεται να κατευθύνει τούς φορείς εκείνους που έλέγχουν τόν καθημερινό και, σε μεγάλο βαθμό, τόν πλατιάς κατανάλωσης περιοδικό τύπο (24).

3. Έλεγχος και κολασμός της διαφωνίας

Όσο και άν τό φαινόμενο δέν έμφανίζεται σήμερα στόν τόπο μας στην έκταση που είχε ως τό πρόσφατο άκόμη παρελθόν, όταν ή διάκριση των πολιτών σε «*εθνικόφρονες*» και μη είχε θεσμοθετηθεί μέ ένα πλέγμα αντισυνταγματικών διατάξεων, τό γνωστό «*παράσύνταγμα*» που ποινικοποιούσε τήν πολιτική διαφωνία, τόσο θά ήταν λάθος να ύποτιμηθεί ή σύγχρονη σημασία του. Γιατί, τόν τελευταίο καιρό, όταν κόπησε όριστικά ή ευφορία των πρώτων μεταδικτατορικών χρόνων,

ο έλεγχος και ο κολασμός της διαφωνίας, τόσο στό επίπεδο των θεσμών, όσο και σε εκείνο των καθημερινών πρακτικών, πήρε σημαντικές διαστάσεις. Διαστάσεις που γίνονται άνησυχητικές άν άναλογιστεί κανείς πώς ή αντιμετώπιση των διαφωνούντων έχει άνατεθεί σε ένα κρατικό μηχανισμό που, άνδρωμένος στην ιδεολογία του αντικομμουνισμού και της εθνικόφρονος μισαλλοδοξίας, φαίνεται να βλέπει μέ δυσπιστία άκόμη και τά πιο δειλά άνοιγματα της έκσυγχρονιστικής μερίδας του κυβερνώντος κόμματος.

Άσφαλέστερο μέσο για τή χειραγώγηση των μαζών όταν οι τελευταίες άρνούνται να συμβιβαστούν στη λογική της κυρίαρχης ιδεολογίας, ο έλεγχος και ή ποινικοποίηση της διαφωνίας λειτουργούν προληπτικά και κατασταλτικά. Προληπτικά μέσω μιας σειράς διατάξεων και πρακτικών μέ άμφισθητήσιμο συνταγματικό έρεισμα, που καθιερώνουν στη θέση των παλιότερων «*πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων*» τόν έλεγχο τώρα

τους ρόλο μέσω ιδίως της σκανδαλώδους Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. Ειδικότερα για τήν Υ.Ε.Ν.Ε.Δ., δλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ραδιοτηλέοραση και Σύνταγμα*, 6' έκδοσης, Άθήναι, Σάκκουλας, 1976 σελ. 28 έπ. και πιο πρόσφατα «*Η ραδιοτηλέοραση κατά τό Σύνταγμα και τό Νόμο 230/1975*», στην «*Εφημερίδα Έλλήνων Νομικών*», 1980, σελ. 6-13, ο οποίος μιλά για κατάσταση «*δυναίμε επικίνδυνον διά τήν σταθερότητα της δημοκρατίας εν Έλλάδι*».

(20) Κατά τό άρθρο 16 παρ. 2 του συντάγματος «*ή παιδεία άποτελεί βασικήν άποστολήν του Κράτους, έχει δέ ως σκοπόν τήν ήθικήν, πνευματικήν, επαγγελματικήν και φυσικήν άγωγήν των Έλλήνων, τήν ανάπτυξιν της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως και τήν διάπλασιν αυτών ως έλευθέρων και υπευθύνων πολιτών*». Για τήν προϊστορία, τή σημασία και τίσ συζητήσεις που προκάλεσε ή διάταξη αυτή στην Ε' άναθεωρητική Βουλή δλ. Α. ΜΑΝΕΣΗ, «*Η συνταγματική προστασία της ακαδημαϊκής έλευθερίας*», στόν «*Πολίτην*», τεύχος 6, Νοέμβρ. 1976, σελ. 16-32.

(21) Για τήν έννοια του «*άμεσου έλέγχου*», δλ. Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ραδιοτηλέοραση και Σύνταγμα*, όπ.π. σελ. 38 έπ., ο οποίος τονίζει μεταξύ άλλων πώς άμεσος έλεγχος σημαίνει ότι «*ή ραδιοτηλέοραση πρέπει να έλέγχεται, άλλ' όχι να διευθύνεται υπό του κράτους*». Για συγκριτικά στοιχεία, πρβλ. στό ίδιο, σελ. 133 έπ., καθώς και Τ. ΔΟΥΛΑΚΕΡΗ, *Ραδιοφωνία-τηλεόραση. Νομικά και κοινωνικά προβλήματα τους*, Άθήνα, Παπαζήσης, 1979.

(22) Πρβλ. πιο πάνω, ύποσ. 19. Άς σημειωθεί ότι ο Ν. 230/1975, που ίδρυσε τήν Ε.Ρ.Τ. μέ τή σημερινή της μορφή, όρίζει στό άρθρο 4 παρ. 4 ότι, «*έφ' όσον συντρέχουν προς τούτο αί άναγκαίαι οικονομικά, τεχνικά και οργανωτικά προϋποθέσεις*», ή Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. συγχωνεύεται μέ τήν Ε.Ρ.Τ. «*μετά διετίαν από της ισχύος του παρόντος*», δηλαδή ως τίσ 14.12.1977, πράγμα που θεδαίως δέν έγινε. Βλ. τίσ σχετικές παρατηρήσεις του Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, *Ραδιοτηλέοραση και Σύνταγμα*, όπ. π. σελ. 52-53, που τονίζει χαρακτηριστικά ότι ή διατήρηση της Υ.Ε.Ν.Ε.Δ. σήμερα είναι «*άκόμη αντισυνταγματικότερα*» απ' ό,τι κάτω από τό σύνταγμα του 1952, εν όψει της διακήρυξης της πολιτικής ουδετερότητας των ενόπλων δυνάμεων και της ύπαγωγής τους κάτω από τήν έκάστοτε πολιτική ήγεςία.

(23) Έπισημαίνουμε τήν χαρακτηριστική άγόρευση του τότε εισηγητή της μειοψηφίας Α. Κανελλάπουλου στη Β' Ύποεπιτροπή της Συνταγματικής Έπιτροπής της Ε' άναθεωρητικής Βουλής, κατά τήν κατάθεση του νέου συντάγματος (συνεδρίαση 14η, 20.2.1975. Πρακτικά, σελ. 323 έπ.), όπου τονίζει (μέ τήν έπικολία του αντιπολιτευόμενου;) τήν ανάγκη προστασίας του τύπου «*κατά της μονοπώλησός του*».

(24) Η μελέτη της ιδεολογίας και των μεθόδων του μεταδικτατορικού τύπου λείπει, παρά τό έξαιρετικό ένδιαφέρον που παρουσιάζει τό ζήτημα, καθώς τά νέα ήθη φαίνεται να χαρακτηρίζουν λιγότερο ή περισσότερο τό σύνολο της μεγάλης κυκλοφορίας τύπου, άνεξάρτητα από πολιτικές εντάξεις. Άπό τίσ σκόρπιες έπισημάνσεις που κατά καιρούς έχουν γίνει, δλ. τό σημείωμα του Κ. ΖΟΥΡΑΡΙ, «*Ο Ταυρώνης και ή δημοκρατική συναντοσύνη*», στόν «*Πολίτην*», τ. 20, 'Ιούλιος - 'Ιούλιος 1978, σελ. 7-10, που κάνει μια έξεία κριτική της στάσης του «*Βήματος*» πριν και μετά τόν θάνατο του τραγικού γιατρού, σίς 12.7.78.

της «πίστης» στο «δημοκρατικό πολίτευμα» της χώρας σημαντικών κατηγοριών δημόσιων λειτουργιών (25). Καταστατικά, στο μέτρο που μιά δεύτερη σειρά νομοθετημάτων ποινικοποιούν με χαρακτηριστική ασάφεια τη διαφωνία, συχνά προτού καν γίνει πράξη, όταν ξεπερνάει κάποια άνεκτά για τους κρατούντες όρια, είτε στο πολιτικό (26), είτε στο διεκδικητικό πεδίο (27). Και αν είναι σίγουρα υπερβολή, που φανερώνει έλλειψη ιστορικής μνήμης και μέτρου των αναλογιών, ο ισχυρισμός ότι έχουν ήδη τεθεί στον τόπο μας τά θεμέλια ενός νέου «παρασυντάγματος», άλλο τόσο σίγουρο είναι πως χωρίς την συνεχή εγρήγορση των δημοκρατικών δυνάμεων, οι αυταρχικές πρακτικές του παρελθόντος μπορεί όποτεδήποτε να αναβιώσουν, στο όνομα της ανάγκης να αποκατασταθεί η «κοινωνική ειρήνη», ο νόμος και η τάξη και να καταπολεμηθεί κάποια ανύπαρκτη στον τόπο μας «τρομοκρατία».

Β. Έκδημοκρατισμός: στοιχεία για μιά νέα προβληματική

Καθώς οι προθεσμίες που τό ίδιο τό σύνταγμα θέτει για την ανάθεωρήσή του συμπληρώθηκαν, ή ανάγκη να έκδημοκρατιστεί ο καταστατικός χάρτης της χώρας έχει αρχίσει να προβάλλεται από πολλές μεριές (28). Και ασφαλώς, όσο ή επόμενη εκλογική ανάμετρηση θά πλησιάζει, οι σχετικές προτάσεις θά πολλαπλασιάζονται. Όμως, όσο τό αίτημα του έκδημοκρατισμού επαναλαμβάνεται συχνότερα, τόσο επιβάλλεται να στηρίζεται σε ένα συνεκτικό άξονα μέ τή δική του λογική, που νά δείχνει τίς προτεραιότητες και ταυτόχρονα τίς προοπτικές του. Ίδιαίτερα μάλιστα όταν ο έκδημοκρατισμός υποστηρίζεται από δυνάμεις που επικαλούνται τήν κοινωνική αλλαγή και διατείνονται πως αγωνίζονται για νά δώσουν στή σημερινή δημοκρατία τό κοινωνικό περιεχόμενο που τής λείπει.

Μέ βάση τά όσα λέχθηκαν για τή φιλοσοφία και τήν πρακτική των μεταδικτατορικών θεσμών, θά επιχειρηθεί στίς σελίδες που ακολουθούν νά δοθούν μερικά στοιχεία μιάς νέας προβληματικής για τόν έκδημοκρατισμό τους. Θά προηγηθούν μερικές παρατηρήσεις για τή λογική και τίς μεθοδολογικές προϋποθέσεις από τίς όποιες θά πρέπει κατά τή γνώμη μας νά ξεκινήσει ή σχετική συζήτηση (α) και στή συνέχεια θά διατυπωθούν συνοπτικά κάποιες πιό συγκεκριμένες θέσεις (β).

(α) Από τίς μεθοδολογικές προϋποθέσεις...

1. Έκδημοκρατισμός και ιστορική σχετικότητα.

Η προβληματική του έκδημοκρατισμού επιβάλλεται πρώτ' απ' όλα νά στηρίζεται σε μίαν αυστηρή ανάλυση της σημερινής πραγματικότητας. Καί αυστηρή ανάλυση της πραγματικότητας των θεσμών σημαίνει κατ' αρχήν επίγνωση της ιστορικής σχετικότητας τους. Ένταξή τους, μέ άλλα λόγια, στήν πορεία της σύγχρονης και ειδικότερα της μεταπολεμικής εξέλιξης του τόπου, που σημαίνει, πιό συγκεκριμένα, συνειδητοποίηση των διαφορών τους μέ τούς θεσμούς της προδικτατορικής δημοκρατίας και γνώση του πολιτικού συσχετισμού από τόν όποιο απορρέουν. Τό τονίζουμε γιατί, τά τελευταία χρόνια, ή πολιτική και ως ένα βαθμό ή επιστημονική κριτική έχουν τήν τάση, μέσω μιάς αλληλουχίας ιστορικών αφαιρέσεων, νά χρησιμο-

ποιούν απόλυτα κριτήρια όταν κρίνουν τούς μεταδικτατορικούς θεσμούς και νά υποτιμούν, τόσο τή σημασία της ελληνικής εμπειρίας, όσο και τό ειδικό βάρος του συσχετισμού δυνάμεων στή μεταδικτατορική Ελλάδα (29). Μέ αποτέλεσμα, οι απόψεις που διατυπώνονται νά θυμίζουν κατά κανόνα πολεμική της δεκαετίας του 1950 ή του 1960, άφου, από τή θεμτή καταγγελία των υπαρκτών τρωτών και των άδιαμφισβήτητων αντιφάσεων του μεταδικτατορικού πολιτεύματος, συχνά γίνονται αυθαίρετες γενικεύσεις για τήν «αυταρχικότητα» των θεσμών και διατυπώνονται κρίσεις που αν άναποκρίνονταν στίς ανάγκες καλύτερων εποχών σπάνια άφορούν σημερινές καταστάσεις. Και αν στήν πολιτική κριτική ή εύκολη γενίκευση ως ένα σημείο συγχωρείται, όταν αυτή γίνεται χωρίς αίσθηση του μέτρου, όχι μόνο δέν βοηθάει τήν κατανόηση της πραγματικότητας, αλλά κυρίως εμποδίζει τό ξεπέρασμά της: ίδιως όταν τής ξεφεύγει, όπως στήν περίπτωσή μας, ή ούσία του προβλήματος. Τό ότι δηλαδή, παρά τίς αδυναμίες και τίς άνησυχτικές ένδειξεις που προσπαθήσαμε νά δείξουμε πιό πάνω, ή πολιτική δημοκρατία λειτουργεί σήμερα στήν Ελλάδα όπως δέν λειτουργούσε ποτέ εδώ και πέντε.τουλάχιστον δεκαετίες. Και ακόμη ότι οι ατέλειες της μεταδικτατορικής δημοκρατίας δέν οφείλονται τόσο στήν αυταρχικότητα ενός αυθαίρετα εφαρμοζόμενου θεσμικού πλαισίου, όπως στο παρελθόν, όσο στήν αδυναμία των δυνάμεων που επικαλούνται τήν αλλαγή νά επιβάλλουν τό ξεπέρασμα των αντιφάσεων του πολιτεύματος και νά προτείνουν εναλλακτικές λύσεις για τόν εμπλουτισμό και τή διεύρυνσή του.

(25) Βλ. τό άρθρο 103 παρ. 1 του συντάγματος που μιλά για «πίστη» στο σύνταγμα και «άφοσίωσιν εις τήν Πατρίδα» των δημοσίων υπαλλήλων, πράγμα που όπως παρατηρεί ο Α. Μάνσης, μπορεί νά ερμηνευτεί ότι άφορά «τό ένδιάθετο φρόνημά τους», τήν «εσωτερική στάση της συνείδησης» και όχι άλλως τήν έξωτερική συμπεριφορά τους, που ο συντακτικός νομοθέτης θά μπορούσε νά ζητήσει χρησιμοποιώντας τόν όρο «τήρηση» του συντάγματος («Η συνταγματική προστασία...», όπ. π. σελ. 19-20). Βλ. ακόμη και τό Ν.Δ. 64/1974 της κυβέρνησης ένθικης ενότητας (!) «περί στοιχείων άτομικής και οικογενειακής καταστάσεως των δημοσίων λειτουργών ως και έλέγχου της πίστεως προς τό δημοκρατικόν πολίτευμα της χώρας κατηγοριών τινών εξ αυτών» και τό Π.Δ.29/1976 που έδόθηκε σέ εφαρμογή του, καθώς και τίς συζητήσεις που προκάλεσε τά τελευταία χρόνια ή άποκάλυψη του αυθαίρετου τρώπου των «χαρακτηρισμών» των στρατευμένων Έλλήνων. Βλ. τέλος τούς απαράδεκτους περιορισμούς στή συμμετοχή δημοσίων υπαλλήλων σέ πολιτικά κόμματα που θεσπίζει τό άρθρο 29 παρ. 3 του συντάγματος.

(26) Βλ. κατά κύριο λόγο τόν λεγόμενον άντιτρομοκρατικό Ν.774/1978, που ή ασάφεια της διατύπωσής του επιτρέπει τή δίωξη όχι μόνο της (συγκεκριμένης) τρομοκρατικής πράξης, αλλά και της (εξ όρισμού άκαθάρτου) πρόθεσης : μέθοδος, που όπως σωστά λέχθηκε, αποτελεί άναβίωση των μεθόδων του περίφημου Α.Ν.509/1974. Τό ίδιο ως ένα σημείο ισχύει και για τό Ν.410/1976, αν και ο χαρακτηρισμός του τελευταίου σάν «νέου ιδιώνυμου» δέν άναποκρίνεται σotte δυνάμει στήν πραγματικότητα.

(27) Βλ. λ.χ. τήν εξ όρισμού άσαφή απαίτηση της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος της άπεργίας, τόσο από τούς μεσοταύτους γενικά (άρθρο 33 παρ. 1 του Ν. 330/1976), όσο και από τούς δημοσους υπάλληλους ειδικότερα (άρθρο 14 παρ. 1 του Ν.643/1977), που έχουν προφανώς ως πηγή έμπνευσης ή σπονηνή διάταξη του άρθρου 25 παρ. 3 του συντάγματος (: «Η καταχρηστική άσκησης δικαιώματος δέν επιτρέπεται»).

(28) Για τίς σχετικές απόψεις των κομμάτων, βλ. τήν έρευνα του «Βήματος» της 8.6.1980.

(29) Βλ. στο σημείο αυτό τίς σχηματικές απόψεις του Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ στο άρθρο του «Δημοκρατική συμμαχία και αυταρχικό κράτος» που δημοσίευσε στο «Βήμα» της 1.2.1976 (ανάδημοσίευση στον «Πολίτη». τ. 37. Ιαν. -Φεβρ. 1980, σελ. 15

2. Έκδημοκρατισμός και κράτος.

Από την άλλη μεριά, η προβληματική του έκδημοκρατισμού όφειλε να έχει επίγνωση των όριων της. Τού ότι δηλαδή ο έκδημοκρατισμός σάν επιδίωξη της ταυτόχρονης ζεύξης πολιτικής και κοινωνικής δημοκρατίας, δέν είναι μόνο ζήτημα διαδοχικών -δομικών έστω -μεταρρυθμίσεων, αλλά προϋποθέτει για να ολοκληρωθεί την άνοδο στην έξουσία των δυνάμεων που επικαλούνται τον ιδεατό άκόμη στις μέρες μας τοίτο στόχο. Η προβληματική του έκδημοκρατισμού οδηγεί έτσι αναπόδραστα στην προβληματική του σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους και της άλλαγής του. Και αυτό γιατί όταν δέν συνδέονται μέ τό στόχο της έξουσίας, της δημιουργίας δηλαδή ενός διαφορετικού ιστορικού συνασπισμού που, για να χρησιμοποιήσουμε την γκραμισιανή όρολογία, άφου ήγεμονεύσει, θά είναι σέ θέση να μεταβάλει μέσα στό κράτος τον πολιτικό συσχετισμό σέ όφελός του -μεταβάλλοντας έτσι ταυτόχρονα τόσο τή φύση όσο και τούς σκοπούς του -οί στόχοι του έκδημοκρατισμού κινδυνεύουν να καταλήξουν είτε στην άνιστορική επίκληση ξεπερασμένων μοντέλων, όπως πράττουν λ.χ. οί σύγχρονοι νοσταλγοί του κλασικού φιλελευθερισμού του 18ου και του 19ου αιώνα, (30), είτε σέ παιδιεύσεις όπως εκείνες στις όποιες πέφτουν όσοι κάνουν τό ιστορικό λάθος να πιστεύουν πως, για να ξεπεραστεί ό «δυσίσιός» κράτους και κοινωνίας, άρκεί ό κρατικός παρεμβατισμός, φτάνει να συνοδεύεται μέ μία κατάλληλη επανιεράρχηση των στόχων του προς «κοινωνικότερες» κατευθύνσεις (31). Η παρατήρηση αυτή ισχύει, κατά τή γνώμη μας, σέ μεγάλο βαθμό για τή μεταδικτατορική Έλλάδα, όπου τόσο στόν πολιτικό, όσο και στόν επιστημονικό χώρο (32), ή προβληματική του έκδημοκρατισμού, όταν δέν θίγει διόλου τό ζήτημα της έξουσίας και της άλλαγής του κράτους, τό ύποτιμά επικίνδυνα (33).

3. Έκδημοκρατισμός από τώρα.

Η ολοκληρωτική, όστόσο, σύνδεση του αίτήματος του έκδημοκρατισμού μέ τό ζήτημα της πολιτικής έξουσίας, κινδυνεύει να καταλήξει σέ άποτελέσματα άντίθετα από εκείνα που επαγγέλλονται οί ύποστηρικτές του. Γιατί, μεταθέτοντας τό πρόβλημα των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στή στιγμή της άλλαγής του κράτους, από τή μία μεριά τό άνάγει σέ ένα άδέβαιο και σ'ύτως ή άλλως μακρινό μέλλον, μετατρέποντάς το από άμεση διεκδίκηση σέ άξίωση ιδεατών καταστάσεων, ενώ από τήν άλλη, μέ ένα λογικά πρωθύστερο συλλογισμό, θεωρεί ως δεδομένο τό ζητούμενο: τό νέο δηλαδή συσχετισμό δυνάμεων, που θά αναγγέλλει τήν ώριμη πιά ταξική μεταβολή των φορέων της έξουσίας. Ένώ άκριδώς, τό ζήτημα που τίθεται είναι πως, από τώρα, μέσω της μάχης του έκδημοκρατισμού, θά δημιουργηθούν οί προϋποθέσεις για να αλλάξει ό πολιτικός συσχετισμός, ώστε να καταστεί δυνατή ή άλλαγή του κράτους.

Μέ ποικίλες άποχρώσεις, ή απλουστευτική αυτή άναγωγή είναι άρκετά διαδεδομένη στή μεταδικτατορική Έλλάδα, όπου, μέ διαφορετικά κάθε φορά σκεπτικά ύποστηρίζεται ή άποψη πως άφου ή μάχη του έκδημοκρατισμού, μέ δεδομένο τό σημερινό πολιτικό συσχετισμό, είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη, δέν θά πρέπει να δίνεται γιατί καταλήγει στό να νομιμοποιεί μέ μίαν έπίφαση διαλόγου άυταρχικές έπιλογές

των κυβερνώντων (34). Έχοντας ίσως τή γοητεία της συνθηματολογικής καθαρότητας, ή άποψη αυτή, στό μέν τακτικό επίπεδο κινδυνεύει να άδρανοποιήσει τις μάξες, έξωθώντάς τες σέ μία μοιρολατρική στάση άναμονής, στό δέ ουσιαστικό, κάνοντας μία κάθετη τομή άνάμεσα στή δημοκρατία του σήμερα και σ' εκείνη του αύριο, δέν βλέπει προφανώς στους άντιπροσωπευτικούς θεσμούς της πρώτης τά σπέρματα αλλά και συνάματα άναγκαία συστατικά στοιχεία της δεύτερης. Μέ άποτέλεσμα, στό όνομα της ιδεολογικής «καθαρότητας» και μιάς σω-

-18) και που άντιφρούσαμε στην «Αύγή» της 21.3.1976, καθώς και ως ένα σημείο τον έξιου αναπόδεκτο ισχυρισμό του Α. ΜΑΝΕΣΗ για τον «περισσιακό» χαρακτήρα της πλειοψηφίας της πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής, «Η νομικοπολιτική θέση του προέδρου της Δημοκρατίας...», όπ π., σελ. 464.

(30) Τέτοια ήταν ή λογική των περισσότερων προτάσεων της Ε.Κ.Κ.Ν.Δ. στην Ε' άναθεωρητική Βουλή κατά τή συζήτηση του νέου συντάγματος, παρά τις προσπάθειες του κεντρικού είσηγητή της και γενικού είσηγητή της μειοψηφίας να τους δώσει «ιστορικότερο» χαρακτήρα. Πρβλ. και ύπος. 17, πιο πάνω.

(31) Βλ. άντί άλλων Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ. *L'Etat, l'eprouvoir, Le socialisme*, Paris, P.U.F., 1978 σελ. 212 έπ.

(32) Έδώ άναφερόμαστε στην πλατιά άπίχηση της δικτογερομανικής προβληματικής του «κοινωνικού κράτους», στην έπιστημονική παραγωγή της μεταδικτατορικής έξατίας. Μέ άποχρώσεις που όφειλονται κατά κύριο λόγο στην ιδεολογικοπολιτική τους τοποθέτηση, πολλοί Έλληνες συγγραφείς διατείνονται πως ή «άρχη του κοινωνικού κράτους» είτε σάν έρμηνευτικός άξονας, είτε άκόμη σάν «προσυνταγματική άρχή», ισχύει στο συνταγματικό μας δίκαιο και δεσμεύει τόσο τό νομοθέτη όσο και τό δικαστή, δημιουργώντας στό κράτος τήν ύποχρέωση να έπεμβαίνει για να άμβλύνει τις κοινωνικές άνισότητες που προκαλεί ή καπιταλιστική άνάπτυξη. Βλ. ένδεικτικά Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, «Περί των θεμελιωδών άρχών του Συντάγματος», «Τό Σύνταγμα», 1975, σελ. 22-23, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συνταγματικό Δίκαιο II. Οί λειτουργίες του κράτους*, (πανεπιστημιακές παραδόσεις), Άθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1980 σελ. 51-52, Δ. Θ. ΤΣΑΤΣΟΥ, *Είσηγησεις συνταγματικού δικαίου*, τ. Α', Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1980, σελ. 221 έπ., καθώς και μία σειρά από νεότερους έπιστήμονες γερομανικής πάντοτε παιδείας, όπως ό Δ. ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ, «Τό δίκαιωμα έργασίας στό πεδίο έντασης μεταξύ συντάγματος και κοινωνικής πραγματικότητας», «Τό Σύνταγμα», 1975, σελ. 744 έπ., όπου ή έπίδραση των άπόψεων του Ν. Πουλιαντζά δέν φαίνεται να οδηγεί, κατά τή γνώμη μας, σά άσυστά συμπεράσματα., Α. ΧΙΩΤΕΛΗΣ, «Οί άντισυνταγματικές διατάξεις του συντάγματος: ένα πρόβλημα άντινομιών μεταξύ πρωτογενών συνταγματικών κανόνων», «Τό Σύνταγμα» 1977, σελ. 76-77, Γ. ΛΕΒΕΝΤΗΣ, «Τά κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη», «Τό Σύνταγμα», 1976, σελ. 127-128, που άντιστρέφοντας τους νόμους της ιστορίας, διατείνεται μεταξύ άλλων πως ήδη από τις άρχές του αιώνα μας «τό φιλελεύθερο κράτος δικαίου μεταβάλλεται (...) σέ κοινωνικό κράτος δικαίου» και πως ήθεν «άμεσο άποτέλεσμα αυτής της μεταβολής είναι ή επέκταση του χώρου της κρατικής άρραστηριότητας». Όπως προκύπτει και από τά λεγόμενα στό κείμενο, ή βασική μας έκφυλάξη στις άπόψεις αυτές είναι ή ιστορικά άνευθεβαίωτη πεποίθηση των παραπάνω συγγραφέων ότι οί σκοποί του κράτους μπορεί ήθεν να αλλάξουν χωρίς τήν άλλαγή του κράτους.

(33) Ένδεικτική στό σημείο αυτό είναι ή συνέντευξη που παραχώρησε πρόσφατα σά «Νέα» ό πρόεδρος του ΠΑ.ΣΟ.Κ. κ. Παπανδρόφου (δλ. ίδιως τό β' μέρος, στό φύλλο της 28.5.1980). Ένώ γίνεται λόγος για άυτοδιαχείριση, ουσιαστική άυτοδίκηση, άκόμη και για θεσμικές άλλαγές για τήν έξασφάλιση μορφών άμεσης δημοκρατίας, ταυτόχρονα τονίζεται ότι «δυναμικές άντιδράσεις σέ μία έκλογική νίκη (ένν. του ΠΑ.ΣΟ.Κ) δέν πρόκειται να υπάρξουν. Γιατί τό ΠΑ.ΣΟ.Κ. δέν άπειλεί».

(34) Αυτή είναι κατά τή γνώμη μας ή λυδία λίθος της προβληματικής της δομικής άντιπολίτευσης του Κ. ΣΗΜΙΤΗ (*Η δομική άντιπολίτευση*, Άθήνα, Καστανιώτης, 1979, σελ. 9 έπ.), που φαίνεται να πιστεύει πως ή Βουλή πρέπει να άντιμετωπίζεται από τις δυνάμεις που θέλουν τήν άλλαγή περιεσσότερο «σάν όργανο πληροφορησης του κοινού» και λιγότερο σάν χώρος ζύμωσης, όπου υπάρχουν περιορισμένες ίσως, πάντως άδιαμφισβήτητες δυνατότητες θετικών έπιπτώσεων (σελ. 31). Συνεπότερος δέβαιο έκφραστής αυτής της λογικής είναι τό Κ.Κ.Ε., δλ. σέ ό,τι άφορά τή συζήτηση για τήν κατάρτιση του νέου συντάγματος Π. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, «Τό νέο σύνταγμα και ή τακτική της άριστερίας», «Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική», τ. 4, Ιούν. 1975, σελ. 19 έπ.

σπης, κατά τὰ ἄλλα, καταγγελίας τῆς ανεπάρκειας τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν ὅπως λειτουργοῦν σήμερα, νά χάνονται σημαντικές εὐκαιρίες γιά σοβαρά δημοκρατικά ἀνοίγματα.

4. Ἐκδημοκρατισμός καί ἐκδημοκρατισμοί

Στό σημεῖο αὐτό θά θέλαμε νά υπογραμμίσουμε τὴν ἀνάγκη ἢ προβληματική τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ νά μὴ ἐγκλωβίζεται στὰ στενά πλαίσια τῆς προβληματικῆς τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν μόνο, ἀλλὰ ταυτόχρονα νά θίγει καί τὸ ζήτημα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς κοινωνίας. Νά διευρύνει δηλαδή τὸν ὀρίζοντα καί τὸ ἀντικείμενό της ἔτσι πού νά περιλαμβάνει ὄχι μόνο τὸ κράτος καί τὴν πολιτικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καί τίς σχέσεις στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Τό τονίζουμε γιατί στὴ χώρα μας –ὄχι ἀδικαιολόγητα ἂν πᾶρει κανεὶς ἔπ' ὄψη τίς ὀδυνηρές ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος – τὸ αἶτημα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ παραδοσιακά περιορίζεται στὴν ἀξίωση νά ἐφαρμόζονται ἢ τὸ πολὺ πολὺ νά βελτιώνονται τὰ κείμενα, σέ μιά νομικίστικη λογική πού ἀνάγει τὰ πάντα σέ μεταρρυθμίσεις τοῦ θετικοῦ δικαίου. Χωρὶς νά μειώνουμε τὴν ἀξία ἀλλὰ καί τὴν ἐπικαιρότητα μιᾶς τέτοιας λογικῆς –σέ μιὰν ἐποχὴ ἰδίως ὅπου τὸ ἐνδεχόμενο αὐταρχικῶν ὑποτροπῶν μὲ τὴν ἀναβίωση ἀστυνομικῶν μεθόδων, καθὼς ἡ κρίση θά γενικεύεται, κάθε ἄλλο παρὰ ἀπίθανο εἶναι (35) – πιστεύουμε πὼς γιά νά ἀποκτήσει οὐσιαστικὸ περιεχόμενο, τὸ αἶτημα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ θά πρέπει, πέρα ἀπὸ τὴν αὐτονόητη ἀξίωση νά ἐφαρμόζονται στὴν πράξη οἱ συνταγματικές ἐγγυήσεις, νά περιλαμβάνει προτάσεις γιά νέες μορφές δημοκρατικῆς ὁργάνωσης καί συμμετοχῆς, πού νά ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ἀπριορική παραδοχὴ πὼς ὁ ἐκδημοκρατισμὸς πραγματώνεται μόνο μέσα ἀπὸ τὸ κράτος καί μέσα τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καί πού νά ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ἀντίθετο ἀφετηριακὸ σημεῖο: *τὴν κοινωνία τῶν ἐλευθέρων καί αὐτοκαθοριζόμενων πολιτῶν*.

Εἶναι φανερό πὼς ἡ διεύρυνση αὐτῆς τῆς προβληματικῆς τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί πέρα ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ στενά «πολιτικοῦ» προϋποθέτει δύο προκαταρκτικές παραδοχές: τὴν παραδοχὴ, κατὰ πρῶτο λόγο, τῆς αὐτονομίας τῶν κοινωνικῶν κινήματων, στὰ ὅποια πρέπει νά ἀναγνωρίζεται ἡ δυνατότητα νά ἐπιδιώκουν, μὲ διαφορετικὰ ἐνδεχομένως μέσα, διαφορετικούς σκοποὺς ἀπὸ ἐκείνους πού ἐπιδιώκουν οἱ πολιτικὸι φορεῖς. Καί, κατὰ δεύτερο λόγο, τὴν παραδοχὴ τῆς ἀνάγκης νά θεσμοθετηθοῦν μορφές ἀποκεντρωτικῆς λειτουργίας τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ἔτσι ὥστε οἱ μάζες καί τὰ κοινωνικά τους κινήματα νά ἐπεμβαίνουν ἄμεσα στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων πού τοὺς ἀφοροῦν, τόσο στὴν παραγωγή εἰδικά, ὅσο καί στὴ ζωὴ γενικότερα (36). Μόνο μὲ τίς προϋποθέσεις αὐτές πιστεύουμε πὼς τὸ αἶτημα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ θά μπορέσει νά παρακολουθήσει τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν πού ἐπιβάλλουν οἱ δημοκρατικές διαδικασίες νά ἐμπλουτισθοῦν καί νά γίνουν κτῆμα, καθημερινὸ δίωμα τῶν μαζῶν.

Ἐκδημοκρατισμὸς συνεπῶς, ἀπὸ τώρα, μὲ ἐπίγνωση τῆς ἱστορικῆς σχετικότητας τῶν σημερινῶν θεσμῶν καί μὲ ταυτόχρονη ἀναζήτηση νέων μορφῶν δημοκρατικῆς συμμετοχῆς γιά τὸν αὐτοκαθορισμὸ τῶν μαζῶν, αὐτὸς εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ σκεπτικοῦ πού θά πρέπει, νομίζουμε, νά κατευθύνει τὴν προβληματικὴ ὁδὸν πιστεύομεν πὼς τὸ ξεπέρασμα τῆς διάκρισης

κράτους καί κοινωνίας, πολιτικοῦ καί ἰδιωτικοῦ, δέν εἶναι οὐτοπία καί πὼς ὁ συνδυασμὸς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς δημοκρατίας δέν εἶναι δημαγωγικὴ ἐξαγγελία, ἀλλὰ ἐφικτὸς στόχος.

(6) ... στὶς θέσεις γιά τὸν ἐκδημοκρατισμὸ

Διεύρυνση τῶν θεσμῶν τῆς σημερινῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καί θεσμοθέτηση νέων μορφῶν ἀμεσότερης παρέμβασης τῶν μαζῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι οἱ κατευθυντήριοι ἄξονες τῶν θέσεων πού διατυπώνονται στὴ συνέχεια. Θέσεων πού δέν ἐπιδιώκουν βέβαια νά ἀποτελέσουν συνταγές γιά τὸ πρακτέο, ὅσο νά δώσουν –μὲ ὅλο τὸν κίνδυνο τῆς σχηματικότητας πού περικλείει κάθε συνοπτικὴ διατύπωση – τὸ ἔναυσμα γιά μιά συζήτηση πού δέν φαίνεται νά γίνεται.

1. Ἡ διεύρυνση τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν

Διεύρυνση τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν στό σημερινὸ παρεμβατικὸ κράτος σημαίνει, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀποδοχὴ σέ ὅλες τους τίς συνέπειες τῶν κανόνων τοῦ πολιτικοῦ πλουραλισμοῦ καί ταυτόχρονη θεσμοθέτηση τῶν ἀναγκαίων μηχανισμῶν γιά τὸ συνεχῆ ἔλεγχο τῆς ἀναγκαστικὰ πλατιά στὴν ἐποχὴ μας κρατικῆς δραστηριότητας. Καί ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σημεῖο, τὴν ἀνεπιφύλακτη δηλαδή ἀποδοχὴ τῶν κανόνων τοῦ πολιτικοῦ πλουραλισμοῦ, πέρα ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ ἐξασφάλιση τῆς ἀπρόσκοπτης ἄσκησης τῶν ἀτομικῶν καί τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς φιλοσοφικοπολιτικές πεποιθήσεις τῶν πολιτῶν καί χωρὶς ἀναγωγές σέ ὑπερβατικές καί συνεπῶς διαφορούμενες περιοριστικές ρητρες, ἐννοοῦμε τὴν ἀπαρέγκλιτη ἀποδοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας σὰν «ἀναγκαίως τεχνικῆς» τῆς δημοκρατίας (37) καί ταυτόχρονα τὴ θεσμοθέτηση τῆς ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς ἰσότητας, τόσο στό πεδίο τῆς ἐνημέρωσης καί τῆς διαμόρφωσης γνώμης τῶν πολιτῶν, ὅσο καί στό πεδίο τῆς ἐκπροσώπησης τους στὰ πολιτικὰ ὄργανα (38).

Ὅσο γιά τὸ δεύτερο σημεῖο, τὴ θέσπιση δηλαδή τῶν ἀναγκαίων μηχανισμῶν ἐλέγχου τῆς κρατικῆς δραστηριότητας, ἐννοοῦμε πάνω ἀπ' ὅλα τὴν ἀνάγκη νά ἐνισχυθεῖ ὁ νομοπαραγωγικὸς καί ὁ ἐλεγκτικὸς ρόλος τῆς Βουλῆς. Νά ἐξοπλιστεῖ δηλαδή ἡ ἐθνικὴ ἀντιπροσωπεία μὲ τὰ ἀπαραίτητα ἐκείνα μέσα πού

(35) Παραπέμπουμε ξανά στό Ν. Πουλιαντζά, βλ. *L'Etat, le pouvoir, le socialisme*, ὁπ. π., σελ. 223 ἔπ., ὅπου προβλέπει τὴ θεσμίαια συρρίνωση τῆς δημοκρατίας στὶς δυτικές κοινωνίες καί τὴν ταυτόχρονη ἄνοδο τοῦ «αὐταρχικοῦ κρατισμοῦ».

(36) Βλ. ἀντὶ ἄλλων τὴ «συνέντευξη» τῆς CHR. BUCI-GLUCKSMANN, μὲ τίτλο «*Pour un eurocommunisme de gauche*», στὸν συλλογικὸ τόμο τῶν O. DUNAMEL - H. WEBER, *Changer le P.C. Débats sur le gallocommunisme*, Paris, P.U.F., 1979, σελ. 125 - 151, καθὼς καί τὴν ὁμιλία τῆς στοῦ συμπόσιου γιά τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Πουλιαντζά πού δημοσιεύεται σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος τῶν «Σύγχρονων Θεμάτων».

(37) Κατὰ τὴν ἔκφραση πού Γ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ, *Συνταγματικὸ δίκαιο II*, ὁπ. π., σελ. 117 ἔπ. Ἡ πρόσφατη διαμάχη στοὺς κόλπους τοῦ κυβερνήσαντος κόμματος γιά τὸ σεβασμὸ ἢ μὴ τῆς λαϊκῆς ἐπισημοῦς σέ κάθε περίπτωση, μὲ ἀφορμὴ τίς γνωστὲς θέσεις τοῦ κ. Ἀδέρωφ, ὑπενθυμίζει στοὺς ἀφελῶς ἐπερασολόβους γιά τὰ πολιτικὰ μας πράγματα, ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας ἀπέχει ἀπὸ τὸ νά ἔχει γίνει κατάκτηση στὸν τόπο μας (βλ. τὰ σχετικά ρεπορτάζ τῶν ἡμερησίων τῆς 16 καί 17.6.1980).

(38) Μὲ τὴν ἀναμόρφωση καί τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῆς ραδιοφωνίας καί τῆς τηλεόρασης καί τὴν καθιέρωση τῆς ἀεὶς ἀναλογικῆς μὲ εὐρεία ἐκλογικὴ περιφέρεια σὰν πάγιου ἐκλογικοῦ συστήματος.

θά επιτρέπουν νά συμβάλλει αποφασιστικά στό νομοθετικό έργο καί ακόμη νά έλέγχει διαρκώς καί αποτελεσματικά τή δράση τής διοίκησης σέ όλους τούς τομείς τής κρατικής δραστηριότητας ιδίως σέ εκείνους πού αντισυνταγματικά έξακολουθούν στήν πράξη νά θεωρούνται πώς ανήκουν στήν αποκλειστική δικαιοδοσία τής εκτελεστικής έξουσίας. Μόνο άμεσα έκλεγόμενο από τό λαό πολιτειακό όργανο, ή Βουλή όφείλει έτοι νά μετατραπεί από όργανο καταγραφής καί επικύρωσης κυβερνητικών αποφάσεων σέ εργαζόμενο σωμα, δίπλα καί πάνω από τήν αναγκαστικά ένισχυμένη, όχι όμως καί άνεξέλεγκτη εκτελεστική έξουσία. Στήν ίδια ακριβώς συλλογιστική έντάσσεται καί ή ανάγκη νά περιοριστούν οι άσυμβίβαστες μέ τό ρόλο του σάν ρυθμιστή του πολιτεύματος γνωστές υπερέξουσιες του άνεύθυνου προέδρου σέ όφελος τής υπεύθυνης καί συνεχώς έλέγξιμης από τή Βουλή κυβέρνησης.

2. Οι νέες μορφές παρέμβασης των μαζών

Οι προτάσεις πού αποβλέπουν στή θεομοθέτηση τής άμεσότερης παρέμβασης των μαζών στή διαφέντευση τής τύχης τους δομούνται γύρω από τό διπλό άξονα, από τή μιά μεριά τής *άποκέντρωσης* - *αυτοδιοίκησης* καί από τήν άλλη τής *άυτονομίας των μαζικών κινημάτων* καί τής *αυτοδιαχειριστικής όργάνωσης τής παραγωγής*.

Αποτελώντας τίσ δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, τής *άποκεντρωτικής* δηλαδή *όργάνωσης* καί *λειτουργίας* τής κοινωνίας καί του κράτους, οι άξονες αυτοί μπορούν νά συναρθρώσουν σέ μιά κοινή προοπτική μιά σειρά από αίτήματα πού άλληλοσυμπληρώνονται. Ειδικότερα, γύρω από τόν άξονα *άποκέντρωση* - *αυτοδιοίκηση*, πέρα από τήν επιδίωξη νά γίνει πράξη ή παραδοσιακά πλατωνική στό συνταγματικό μας δίκαιο διακήρυξη ότι ή κρατική διοίκηση «*όργανούται κατά τό άποκεντρωτικόν σύστημα*» (39), έχει θέση όλόκληρη ή προβληματική γιά τήν ένίσχυση τής τοπικής αυτοδιοίκησης, τόσο μέ τή μετατροπή των σημερινών ΟΤΑ σέ ζωντανούς οργανισμούς μέ οικονομική αυτοτελεία καί αποφασιστικές άρμοδιότητες, όσο καί μέ τή δημιουργία των δευτεροβάθμιων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης σέ περιφερειακό επίπεδο, γιά τούς όποιους άλλωστε μιλά καί τό σύνταγμα, προβλέποντας μάλιστα τή δυνατότητα συμμετοχής αίρετών εκπροσώπων των τοπικών επαγγελματικών, έπιστημονικών καί πολιτιστικών *όργανώσεων* (άρθρο 102 παρ. 4). Τέλος, γύρω από τόν ίδιο άξονα μπορεί νά αναπτυχθεί καί ή προβληματική γιά τήν *άποκεντρωτική λειτουργία των κρατικών μέσων μαζικής επικοινωνίας*, μέ εϋθύνη των τοπικών φορέων.

Όσο γιά τό δεύτερο άξονα, τής *αναγνώρισης* δηλαδή τής *άυτονομίας των μαζικών κινημάτων* καί τής *αυτοδιαχειριστικής όργάνωσης* τής παραγωγής, καλύπτει μιά σειρά από αίτήματα πού, ξεκινώντας από τή νομική κατοχύρωση τής *άυτονομίας* καί τής *πολυμορφίας*, όχι μόνο του συνδικαλιστικού, αλλά καί των λεγόμενων «*νέων*» *κινημάτων*-όπως τό οικολογικό, τό γυναικείο κλπ. - φτάνουν ως τήν έπεξεργασία προτάσεων γιά τή συμμετοχή των εργαζομένων στή λήψη των αποφάσεων πού τούς άφορούν άμεσα σέ επίπεδο παραγωγικών μονάδων καί κλάδων, καί γενικότερα στή διαχείριση των *έθνικοποιημένων* καί όχι ακόμη *κοινωνικοποιημένων* τομέων τής οικονομίας (40). Χωρίς νά θέλουμε νά επεκταθούμε εδώ σέ μιά προβλημα-

τική πού ακόμη θρσικεται στό στάδιο τής πρώτης διαμόρφωσης τής - στή Γιουγκοσλαβία κατά κύριο λόγο, αλλά καί άλλου - περιοριζόμαστε νά υπογραμμίσουμε τήν ανάγκη νά αναπτυχθεί μιά ντόπια σκέψη, πού παίρνοντας υπ' όψη τής έλληνικές ιδιομορφίες, θά ξεπερνάει τό επίπεδο τής γενικόλογης φιλολογίας πού χαρακτηρίζει σήμερα τίσ σχετικές συζητήσεις, άνοίγοντας τό δρόμο γιά τή διατύπωση συγκεκριμένων προτάσεων.

***

Άν, γιά νά ξαναπάρουμε τήν προβληματική του Νίκου Σβορώνου, ή νεοελληνική ιστορία έχει έναν έντονο αντιστασιακό χαρακτήρα (41), τό αίτημα του εκδημοκρατισμού, μαζί μέ τήν άξίωση γιά τό σπάσιμο των δεσμών τής έξάρτησης, αποτέλεσε ασφαλώς τή δραματικότερη ίσως έκφραση αυτού του στοιχείου, τίσ πέντε τελευταίες δεκαετίες. Στό όνομα του δόθηκαν καί συχνά κερδίσθηκαν πολλές μάχες. Σχνα όμως χάθηκαν γιατί, τίσ περισσότερες φορές δέν προηγήθηκε μιά ψυχρή άνάλυση τής πραγματικότητας καί του πολιτικού συσχετισμού από εκείνους πού τόν επαγγέλλονταν. Καί αν ή ιστορία διδάσκει πώς οι μεγάλες μάχες δέν κερδίζονται μόνο μέ ύπολογισμούς σκακιέρας, αλλά καί μέ ψυχή, άλλο τόσο στόν τόπο μας ιδίως διδάσκει πώς ή θέληση καί ό ένθουσιασμός δέν άρκούν, όταν δέν συνοδεύονται από μιά στοιχειώδη επίγνωση του παρόντος καί των παραγόντων πού τό διαμόρφωσαν. Η μελέτη αυτή θά έχει εκπληρώσει τό σκοπό της αν συνέβαλε, άποσπασματικά έστω, στό νά άποκτηθεί μιά τέτοια επίγνωση.

Ιούνιος 1980

(39) Άρθρο 101 παρ. 1 του συντάγματος. Γιά μιά γενική θεώρηση του προβλήματος βλ. τή μελέτη των Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ καί Β. ΑΝΔΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ, «*Διοίκηση καί δημοκρατία. Τό διοικητικό πρόβλημα τής Ελλάδος καί ή αντιμετώπισή του*», «*Διοικητική Μεταρρύθμιση*», 1980, σελ. 5 έπ., όπου, παρά τήν έλλειψη επαρκών *έμπειρικών δεδομένων*, περιέχονται ενδιαφέροντες σκέψεις γιά τό άμεσα πρακτικό.

(40) Τό πρόβλημα τής συμμετοχής των εργαζομένων στή διοίκηση των επιχειρήσεων *άναμένεται* νά άποκτήσει μιά νέα έπικαιρότητα μετά τήν ένταξη τής χώρας μας στήν Ε.Ο.Κ., εν όψει τής συζήτησης πού γίνεται γιά τό σχέδιο τής *περίφημης* Σης *Όδηγίας* τής Εύρωπαϊκής Έπιτροπής. Γιά περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τό κοινοτικό δίκαιο καί τό δίκαιο των κρατών μελών βλ. τήν πολύ συστηματική μελέτη του Δ. ΚΩΝΣΤΑ, «*Η συμμετοχή των εργαζομένων στή διοίκηση των επιχειρήσεων κατά τό κοινοτικό δίκαιο*», Αθήνα, Σάκουλας, 1980.

(41) Είσαγωγή στήν «*Επισκόπηση τής νεοελληνικής ιστορίας*», 6' έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 1976, σελ. 12-13.